

GELİŞME SORUNU**Gönül İÇLİ*****ÖZET**

Az gelişmiş toplumlar gelişme yazınının temel araştırma nesnesidir. Kapitalizmin ve modernleşmenin anlaşılması sorununun arka planının anlaşılması açısından önemlidir.

Anahtar sözcükler: Gelişme, az gelişme, kapitalizm, modernleşme

ABSTRACT

Undeveloped countries are the subjects of development problem. Realizing the modernization and capitalism is important as the view point of noticing the background of the problem.

Key Words: Development, Undevelopment, Capitalizm, Modernization

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Ed. Fak. Sosyoloji Bölümü.

Gelişme, sanayileşme, kapitalistleşme yoluna gecikmeyle girmiş toplumlara toplum kuramının, toplum analizinin uygulanmasıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Tüm yaşam alanlarını kapsayan bir özgürleşme sürecinin gelişmesi Aydınlanma ya da modernleşme denilen dönemde gerçekleşmiştir. Gelişme kavramı önceleri toplumun ekonomik kaynaklarının etkili ve verimli kullanılacak biçimde disipline edilmesi anlamında olumlu bir içeriğe sahipken, sonraları meta merkezli bir anlamla olumsuz bir içerik kazanmıştır. Bu sürecin yaratmış olduğu sorunların (doğanın dengesinin, gelir dağılımının bozulması gibi) çözümüyle hala uğraşılmaktadır. Günümüzde insan merkezli gelişme kavramı önem kazanmış görünse de bunlar toplumsal alanın belli kısımlarıyla ilgilenen, kısmi kuramlardır. “Son dönemde ise gelişme kuramları gelişmeyi ölçme ya da analiz etme gibi pozitivist bir eğilim yerine daha çok nitel anlamda gelişmenin ne olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır” (Erbaş; 1999:12).

Gelişme yazınının araştırma nesnesi azgelişmiş ülkelerdir Batı dışı toplumların gelişmesi sorunu iktisadi, toplumsal, kültürel ve siyasi bağlamlarda ele alınmaktadır. Kalkınma süreçleri ile ilgilenen gelişme çalışmaları iktisatçılar, antropologlar, sosyologlar ve siyaset bilimcilerin çalışmalarıyla gelişme yazını adı altında bir birikimin yaratılmasına yol açmıştır. Bu birikim sadece geçmişi değil, günümüzü ve geleceği de kapsadığı ölçüde tarihsel, toplumsal ve düşünsel arka planlarının da anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışma gelişme yazınının arka planın anlaşılması amacına yönelik gerçekleştirilmiştir.

Tarihsel ve toplumsal bir sorun olan gelişme sorununun anlaşılması için kapitalizm ve modernleşmenin anlaşılması gerekmektedir. Kapitalistleşme ve modernleşme toplumların tüm dinamiklerini alt üst etmiş, yıkıcılığının yanısıra yeni donanımlar da sağlamıştır. Toplumsal pratikler, insanların bilgilenme biçimleri, bilgilenme sistemleri, kendilerini algılama biçimleri toplumu anlama ve açıklama biçimleri değişmiştir. Ortaya çıkan yeni toplumsal yapı değişen ve dinamik toplumsal ilişkileri içermektedir. Gelişme dinamiklerini içinde taşıyan kapitalizm diğer toplumlarla da kısa sürede ilişkiye girmiştir. Ancak yaşamın tüm alanlarında farklılaşmış toplumların diğerleriyle olan ilişkisi eşit olmayan bir ilişkidir. Sadece ekonomik bir ilişki olmanın ötesinde bir yaşam biçimi de içermektedir.

Benzer özelliklere sahip toplumlar 18. yüzyılda yeni dinamikler doğrultusunda farklılaşmıştır. Farklılık yeni bir yaşam ve üretim biçimiyle kapitalizmden kaynaklanmaktadır. Meta üretimi hızla artmakta ancak insanlar üretim araçlarından kopmaktadır. Kapitalizmin temel özelliklerinden biri para biriktirmedir. Metaya ait olan değer ve zenginlik biriktirme para ile olmaktadır. Meta ile para arasındaki ilişki aynı zamanda toplumsal ilişkilerin de değişmesine yol açmıştır. Böyle bir yapı içerisinde üretim araçlarına sahip olan burjuvazi ise çıkarı peşindedir ve

servet biriktirme arzusu içersindedir. Piyasa ekonomisi emek, para ve toprağın metaya dönüşmesine olanak sağlamaktadır.

MODERNLEŞME

Modernleşmeyi tanımlayan özelliklerden birisi bireyin birincil ilişkilerinin yerini anonim ilişkilerin almasıdır. İlişkilerdeki değişikliğin yanısıra insanın üretken faaliyetini arttıracak araçların üretimine yönelme 19. yüzyılda meta üretiminde büyük bir artışa yol açmıştır. Bu dönem endüstriyel ve bilimsel anlamlarda büyük ilerlemelerin olduğu dönemlerdir. Ekonomik ve toplumsal yaşamın değişmesi, yaşamın akılcı bir biçimde örgütlenmesi modernleşmenin özellikleri arasındadır. İnsan sürekli olarak kendini ve çevresini etkileyerek değiştirmektedir. İnsan modernlik sürecinin hem bir ürünü hem de modernliğin yaratıcısıdır.

Beck'in tanımlaması ile geleneksel olanın modernleşmesinden sonra endüstriyel toplumun modernleşmesi aşamasına geçilmiştir (Ercan; 2001:35). Bu aşama modernliğin kapitalist rasyonelleşme çevresinde yeniden örgütlendiği bir dönemdir. Sürekli birikim amacıyla olan, emeği ürününe yabancılaştıran toplumsal bütünü tamamen disipline eden bir aşamadır. Klasik ekonomide emek değerini yaratıcısıdır. Ancak toplumsal ilişkileri içinde gizleyen meta ve gelişmiş biçimi olan para, emeği kimliksiz tüketici durumuna sokar. Bu dönemde ortaya çıkan sosyoloji meta karşısında toplumsal kimliğinden soyutlanarak yabancılaşan insanın toplumun sürekliliği için nasıl yeniden kurgulanacağı üzerinde odaklaşmaktadır.

Modern geleneksel olanın karşısına yıkıcılıkla çıkmıştır. Batı toplumlarını başta olumlu olarak etkileyen, özgürleşme sürecini başlatan modernleşme, toplumu hiyerarşik bir disiplin altına almıştır. Disipline edilen toplum yıkıcı etkileri ile diğer toplumları etkilemeye başlamıştır. Beck'e göre, "Sistemin hiyerarşik yapılanmasından kaynaklanan güç ilişkileri ile birlikte insanların ve doğanın sürekli sömürülmesine yol açan sistem artık zenginlik değil de risk üreten bir toplumsal makineye dönüşmüştür" (Ercan; 2001:37)

Toplumun disiplin altına alınmasında işbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte bürokrasi ilk adımdır. Bürokrasi işbölümünün gelişmesine paralel olarak yapılması gereken işlerin belli bir düzen ve hiyerarşik yapı içinde hızlı ve bir dizi kurallar çerçevesinde yapılması esasına dayanır. Bürokrasi toplumsal ilişkilerin kişisellikten arındırılması ilkesine uygun bir ortam hazırlar. Kişisel olmayan ilişkiler, organizasyon, rasyonellik, süreklilik ve kontrol mekanizmaları kanalı ile varlık bulur. Rasyonelleşme ve uzmanlaşmanın en çok yaşandığı toplumsal alan üretimdir. Geliştirilen yönetim teknikleri, iş süreçleri ile girdilerinin rasyonelize edilmesi, daha çok çıktı, üretkenlik ve kontrol anlamına gelmektedir.

Toplumsal ilişki ve kurumların modernleşmesi süreci düşünsel yapılarda da etkisini göstermiştir. 19. yüzyılda yeni bilme biçim ve araçları (epistem) belirginleşmiştir. Yeni epistem insanın aydınlanması, yaşadığı çevreyi, ilişkilerini kendi geliştirdiği düşünsel kategoriler ile anlaması bunun için de akli kullanmasıdır. Aklını kullanan insan özgürleşmekte, batıl inançlardan kurtulmaktadır. Düşünsel yapıdaki bu değişim Rönesans ile başlamıştır. Touraine, toplumun merkezdeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak dinsel inançlara ancak özel yaşam dahilinde yer bıraktığını belirtmektedir (Touraine; 1994:24).

Düşünüyorum o halde varım düşüncesi insanın kendisini ve diğer varlıkları yeniden sorgulaması ve onlardan düşünme yetisine bağlı olarak, şüphelenerek bilgiye ulaşması açısından Aydınlanma dönemini tanımlayan en önemli özelliktir. Aydınlanma süreci akli da dünyevileştirmiştir ve bu akıl analitik, evrensel ve nesneldir.

Bilim ve bilgi artık disipline edilen toplumun içinde yer almaktadır. "Bilginin içeriği artık kapitalist toplumun sürekliliğini garanti altına alan ve gelişmesini sağlayan amaçsal-rasyonel eylem biçimlerini akılcılık ve bilimsel olarak tanımlarken bunun dışında kalan bireysel karar alma ve davranış biçimleri akıl dışı kabul edilecektir" (Habermas; 1992:115).

Yeni gelişen toplumsal yaşama ilişkin bilgi üretme işi ekonomi ve sosyoloji tarafından üstlenilmiştir. İlerleme, değişme, gelişme, modernlik kavramları en önemli kavramlar durumuna gelmiştir. Ekonomi modernleşmenin ekonomik anlamda yeniden tanımlanması ve belirli açılardan gelişme, büyüme düşüncelerinin mitleştirilmesi etrafında örgütlenmiştir. Sosyoloji ise yeni gelişmekte olan toplumsal yaşamı modern ya da gelişmenin en üst aşaması olarak değerlendirir. Comte'un pozitivist aşaması, Durkheim'in organik dayanışmaya dayalı toplumsal biçimi hep bu döneme karşılık gelmektedir.

19. yüzyılda toplumsal ilişkilerde gözlenen yoğun değişme, değişmeyi yaşayan toplumları diğerlerinden farklı kılmıştır. Bu farklılığı anlamak için evrim kuramı kullanılmıştır. Bu kuram Batı Avrupa'da yaşanan andan hareketle tarihi tanımlayan akıl merkezci ve dikotomik (ikili) bir bakış açısıdır. Evrim kuramı karşılaştırmalı metodu kullanmıştır. Bu metodun temel mantığı modernliği tanımlayan yücelten kavramlarla farklı olana bakılmasıdır. Evrim teorisi ve karşılaştırmalı metod kapitalist gelişme mantığını meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür. Temelde etnocentric ve Avrupa merkezcidir. 19. yüzyıl düşünürleri farklı olan "öteki"ni tanımlama, onlara ilişkin bilgi üretme hakkını kendilerine ait görmüşlerdir ve aynı süreç günümüzde de devam etmektedir. Gelişme yazını yukarıda değindiğimiz tarihsel ve epistemolojik temel üzerinde kapitalistleşme, modernleşme sürecinde belirmiştir.

Kapitalizm bir yandan artan hammadde gereksinimini karşılamak, diğer yandan da ürettiklerini satabilmek için diğer toplumlarla ilişkiye girmiştir. Ulaşımın gelişmesi bu yönde önemli bir faktördür. Merkantilist dönem ilkel sermaye birikiminin başladığı dönemdir. Bu dönemden başlayarak koloniler oluşturulmuş ve koloniler bazen kısmen, bazen tamamen merkez kapitalistlerin denetimi altına girmiştir. Kolonizasyon hemen hemen Avrupa dışındaki tüm alanları kapsarken kapitalist toplumlar için çevre formasyonlarının önemi artmıştır. Çevre ülkeler merkez kapitalist ülkelere karşı giderek borçlanmış, sermaye ihracı çevre ülkelerin borçlarını arttırmıştır. Bu bağlamda aşırı borçlanma siyasal açıdan bağımlı hale gelmenin ilk adımını oluşturmuştur. Başta Batı toplumlarında “özgürleştirici” vurgusuyla ortaya çıkan modernlik farklı bir yönde ilerlemeye başlamıştır. Modernlik giderek bir denetim, bütünleşme ve baskı aracı haline gelmiştir ve modern olanlar kendilerinden farklı olanları tanımlarken öteki, geri, ilkel, modern olmayan gibi tanımlamalara gitmişlerdir.

Hegel, ilerlemiş ve geri kalmış arasındaki ilişkiyi ele alırken, uygar milletlerin devletin aynı cevheresel momentine erişememiş olan öteki milletlere barbar gözüyle bakmasını haklı görmektedir. Hegel Dünya Tarih Felsefesi çalışmasında tarihsel halklar ve tarih dışı halklar ayrımını yaparken kültürel olarak gelişmiş, güçlü halkların dünya tarihinin gelişmesine katkıda bulunduğunu, diğer halkların ise zayıf kendini geliştiremeyen halklar olduğunu bu nedenle ikincilerin birincilere tabi olması gerektiğini belirtmektedir. Comte'un üç hal yasasında da benzer bir ayrım vardır. İlerleme düşüncesi üzerine kurulu ve evrim teorisini tanımlayan özellikleri içeren 3 hal yasasında insanlık zorunlu olarak teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşmıştır. Durkheim işbölümü çerçevesinde mekanik dayanışmaya dayalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçişte anomik, normal olmayan gelişmelerin de olacağını belirtmektedir. Normal olmayan hastalıklı durumların analiz edilmesinin geliştirme için ipuçları sağlayacağı düşüncesindedir (Ercan;2001:72-73). Bu analiz biçimi 1940 lardan itibaren kullanılacak olan fonksiyonalizmin de ilk belirtileridir.

Ekonomistlerde sosyologlar gibi batı toplumlarını belirli bir yere koymaktadırlar.

Örneğin A. Smith öteki toplumları geri kalmış ya da ilerlememiş toplumlar olarak tanımlamaktadır. J.B.Say, aydınlanmış toplumlar, yabanıl toplumlar ayrımını yapmaktadır. Weber'de de etnocentrik batı merkezci ele alışla kapitalizmin sadece Avrupa'ya özgü olduğu vurgusu yapılmaktadır. Weber kapitalizmi tanımlayan temel özelliğin rasyonalizm olduğunu, feodalizmde geleneksel sosyal değerlerin, kapitalizmde ise rasyonel sosyal değerlerin hakim olduğunu belirtmektedir. Rasyonel sosyal değerler sistemi, diğer sosyal değerler sisteminin üzerinde örgütlü bir güç durumunda olup toplumsal değişimi Avrupa'dan daha farklı ya da yavaş yaşayan toplumları

anlamak için bir rehber olarak değerlendirilmektedir. Weber ideal tip analizini batı toplumlarının diğer toplumlarla karşılaştırılmasında kullanmıştır.

Gelişme yazınının bu ilk aşamasında 19 yüzyıl sosyal bilimleri, kolonilerin birçoğuna sahip olan İngiltere'den etkilenmiştir. Pieterse, batılı olmayan toplumları tarihsizleştirerek ya da onlara emperyal yol göstericinin perspektifinden bir tarih atfederek tarihin düzenlenmiş olduğunu belirtmektedir (Pieterse;1991:7). II. Dünya Savaşını izleyen dönemde Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da gelişme yazınının ikinci aşaması ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bilimsel faaliyetler Amerika'da yoğunlaşmış, Amerika'nın Latin Amerika, Asya, Ortadoğu ve Afrika konusunda bilgisini arttırmaya yönelik araştırmalara ağırlık verilmiştir. Büyük vakıfların desteğinde yapılan akademik çalışmaların sonucunda büyük bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır (Huntington;1985:1). Gelişme yazınının ikinci aşaması Amerika'nın özgür dünyanın koruyucusu olma rolünü üstlendiği dönemde inşa edilmiştir. Savaş sonrası batı dışı toplumların batılı toplumlardan farklı olduğu gerçeğinin farkına varılmış ve farklılığı göstermek için de sosyal bilimlerden yararlanılmıştır. Sosyal bilimler alt disiplinler yaratarak, batılı olmayan toplumların tüm yaşantılarını içerecek bilgiler üretmeye yönelmişlerdir. Her disiplin modernleşme sürecinin farklı bir alanı ile ilgilenmiştir. Batılı toplumların gelişme ve modernleşme mitlerinden yoksun oldukları, evrimci yaklaşımla gelişmenin kendiliğinden, zorunlu olduğu düşüncelerinden vazgeçilmiştir.

Gelişme yazınının bu ikinci döneminde azgelişmiş ülkelere Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yardım konusu gündeme gelmiş, ancak ABD bu konuya kuşkuyla yaklaşmıştır. Ancak Rostow ve Hoselitz'in komünizme karşıt düşünceleri ABD dış politikası üzerinde etkili olmuş ve yardım konusunda olumlu bir tavır geliştirmiştir. BM yardım fonu bu döneme denk gelmektedir.

Gelişme ekonomisi, batılı olmayan toplumların üretimlerinin neden yetersiz olduğu, bu toplumların verimliliklerini nasıl arttırabilecekleri ve ekonomilerini nasıl modern bir hale getirebileceklerini gösterme amacındadır. Kişi başına düşen gelir, sermaye birikimi ve donanımı, yatırım, tasarruf (Clark), yatırım ve tasarrufların belirli bir düzeye ulaşması (Rostow), piyasanın küçük ya da büyük olması (Lewis, Nurkse) gibi değişkenler kullanılarak karşılaştırmalar yapılmış, bir dizi ekonomik ikiliklerle azgelişmişlik tanımlanmaya çalışılmıştır. Ekonomiler gelişmiş, azgelişmiş dikotomisiyle ele alınmış, azgelişmiş ekonomilerin gelişme dinamiklerine sahip olmadıkları görüşü yaygınlaşmıştır. ABD ve Avrupa ülkelerinin ekonomileri ideal tip olarak belirlenmiş ve bu ideal tiplerin karşısına farklılıkları göz ardı eden hepsini homojen kabul eden bir anlayış çıkarılmıştır. Gelişme ekonomisiyle yine batı merkezli, ikili sınıflamaya dayalı, doğrusal bir bilgi üretimine gidilmiştir.

Gelişme sosyolojisi modernizasyonu temel amaç olarak ele almakta ve ancak modernleşme ile gelişmenin mümkün olacağı düşüncesinden hareket etmektedir. Bilgi nesnesi azgelişmişliğin tümünü kapsamaktadır. Azgelişmiş, gelişmiş ayrımına benzer bir biçimde modern geleneksel ayrımı yapılmaktadır. Ancak bu ayrımın hangi ölçütler kullanılarak yapılacağı konusu sorundur. Parsons bu konuda kalıp değişkenlerden yararlanmışır. Analizi Weber ve Durkheim'in yöntemlerinin geliştirilmiş biçimidir. Hoselitz de Weber ve Parsons izleyicisi olup, bireylerin eylemine anlam veren kültürel sosyal yapılar üzerinde yoğunlaşmış iki farklı ideal tip inşa etmiştir. D. Mc. Cleand toplumsal örgütlenmeler, bireysel davranış ve ekonomik gelişme arasındaki içsel bağlantılar üzerinde durmuştur. Orta Doğu ülkelerinde modernleşme süreçlerini inceleyen Lerner modernleşmenin dünya genelinde geçerli olan global, benzer bir süreç olduğunu öne sürmektedir. Bireylerin anlam dünyasını değiştiren iletişim araçları ve ulaşımın önemini vurgulayarak, iletişimin modernleşmenin hızlanması için önemli bir araç olduğunu öne sürmektedir. Bu dönem gelişme çalışmaları Bendix, Moore, Huntington tarafından eleştirilmektedir. Bendix, geleneksel ve evrenselciliğin karşıtlığına dayalı nitelermelerin kanıtları değersizleştirdiğini ve Batının yaşadığı deneyimin tek nedenli, tek biçimli, kaçınılmaz olma riskini taşıdığını öne sürmektedir. Moore'da tek nedenli modernleşme teorisine karşı çıkmakta ve modernleşmenin devrimlerle gerçekleştiğini belirtmektedir. Huntington, siyasal gelişme kavramına karşı çıkmakta, Leys, siyasal gelişme yerine devrim kavramını kullanmanın gerçekçi olacağı üzerinde durmaktadır. Apter ise, azgelişmişliğe politik açıdan yaklaşmakta, ekonomik ve politik gelişmelerin birbiriyle ilişkili olduğunu öne sürerek, Batı benzeri politik kurumlar gerektiği biçiminde görüş belirtmektedir.

Gelişme sosyolojisinde temel kavram ve formülasyonlar iki kutupludur ve kendilerini diğerlerinin karşıtlığında tanımlamaktadır. Manzo, bu karşıtlıklar içinde ilk kavramların varoluşlarını açıklama gereği duyulmadan, apriori kabul gördüklerini, ikinci kavramların ise bozuk biçimlenmeler olduğunu belirtmektedir (Manzo;1991:8).

BAĞIMLILIK OKULU

1960 lardan itibaren gelişme yazını Raul Prebish ve Celso Furtado tarafından geliştirilen "bağımlılık" okulunun eleştirilerine hedef olmuştur. Bağımlılık okulu gelişme sorununa Üçüncü Dünya ülkeleri denilen azgelişmiş ülkeler açısından bakmaktadır. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin bağımlı ilişkiler olduğunu belirtmekte, dışsal dinamiklere vurgu yapmaktadır. Blomstörn ve Hettne (1984), Bağımlılık okulunun Üçüncü Dünyanın sosyal bilimlere ilk gerçek katkısı olduğunu belirtmektedirler. Bu okulun temsilcileri arasında farklılıklar görülmekle birlikte azgelişmiş denilen ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında süregelen ilişkiyi bağımlılık ilişkisi olarak almışlardır. Bağımlılık okulu yapısalcılık ve Marxizmden etkilenmiştir.

Arjantin’li R. Prebish 1940 lardan itibaren BM de önemli rol oynamıştır. 1948 de kurulan ECLA’nın (Economic Comission for Latin America) başkanlığını yapmıştır. Latin Amerika’nın sanayileşmesinin kesinlikle piyasaya bırakılmayacağı, planlı sanayileşmenin zorunlu olduğu ve devletin rolünün önemli olduğu yönündeki görüşleri bağımlılık okulunun oluşumunda etkili olmuştur. Yapısal sorunlar çözülmediği sürece her yeni gelişme ve sanayileşme çabasının Latin Amerika’da enflasyona yol açacağını öne sürmektedir.

Yapısalcı yaklaşım Prebish ve Furtado tarafından geliştirilmiştir. Prebish genel olarak serbest ticaret teorileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Farklı ürünlerin üretiminde yoğunlaşan ülkelerin ticaret ilişkilerini anlamak için analiz yapmıştır. Bu analizden hareketle dış ticaretin tarihsel olarak farklı donanımlara sahip gelişmiş merkez ile azgelişmiş çevre arasında eşitsiz bir alışverişe yani değer aktarımına neden olduğunu öne sürmüştür. Merkez ve çevre kavramları daha sonraları bağımlılık okulunun sık kullandığı kavramlar olmuştur.

Marxist yaklaşım Baran ve Sweezy’nin tekelci kapitalizm ve büyümenin iktisadı üzerine yaptıkları çalışmalarla geliştirilmiştir. Baran’a göre azgelişmişliğin nedeni sömürüdür (Baran;1974:85). Azgelişmiş ülkelerde yaratılan ekonomik artık ülke dışına aktarılmaktadır. Kapitalist gelişmenin maliyeti diğerlerinin gelişmemesidir.

Modernleşme kuramlarının eleştirisi ve üçüncü dünya ülkelerinin bağımlılaşması üzerine yapılan çalışmalar arasında Frank’ın Latin Amerika konusundaki çalışmaları ile Wallerstein, Amin ve diğer birçok sosyal bilimcinin çalışmaları bağımlılık okuluna katkıda bulunmuştur. Bu çalışmalara göre, Latin Amerika ve diğer üçüncü dünya ülkelerinin gelişmemelerinin nedeni bu ülkelerin geleneksel yapıları değil, merkezde gelişmiş metropol ülkelerle çevrede azgelişmiş uydu ülkelerin varlığıdır. Bu eşit olmayan ilişki Frank’ın deyimiyle “azgelişmişliğin gelişmesinin” nedenidir. Kapitalizm Frank’a göre hiyerarşik bir yapı üretmiştir. Bu hiyerarşik sistemin yaratılan artığı azgelişmiş olandan gelişmiş olana doğru aktarma işlevini gördüğünü, sistemin metropol, uydu olarak örgütlendiğini belirtmiştir. Metropol ekonomik artığı çekip kullanabildiği için gelişmiş, uydu ise kendi artığını kullanamadığı için azgelişmiştir.

Bağımlılık okulu, neo marksistler olarak adlandırılan gruptan eleştiriler almıştır. Laclau (1986), Frank’ın temel çelişkiyi üretim yerine dolaşım alanına yerleştirdiğini, ancak kapitalist toplumu tanımlayıcı özellikte olan üretim ilişkilerini göz ardı ettiğini öne sürmektedir. Brenner’de (1986), eşitsiz ilişkiyi göz ardı etmemekte, ancak dışsal değişkenlere bağlı bir kurgunun, azgelişmiş ve gelişmişlik açısından ikincil bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Azgelişmişliğin ülkenin kendi iç yapılanması tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Leys ise (1992) bağımlılık okulu

tarafından kullanılan kavramların belirsiz olduğunu, azgelişmişlik için daha dinamik ilişkilerin kullanıldığı analizlere gerek duyulduğunu öne sürmektedir. Taylor (1979) azgelişmişlik kavramını reddetmekte, onun yerine geçiş halindeki toplumsal formasyon kavramını getirmektedir. Bu tip bir formasyonda farklı üretim biçimlerinin bileşimi üzerinde durmaktadır. Kapitalist olanla kapitalist olmayan biçimlerin etkileşimi ve birinin diğeri üzerinde egemenlik kurma amaçlarını içerdiğini öne sürmektedir. Warren (1973, 1976) bir dizi azgelişmiş ülkenin II. Dünya Savaşından sonra kapitalist endüstrileşmede oldukça başarılı olduğunu, azgelişmişliğin nedeninin bizzat Üçüncü dünya ülkelerinin kendi içsel dinamiklerinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Bağımlılık okuluna yöneltilen eleştirilerin bir kısmı yukarıdakilerdir.

Wallerstein'in dünya sistemi yaklaşımı içsel ve dışsal dinamikleri global sistem içinde bir arada ele almaktadır. Bu yaklaşım, tarihsel süreç içinde toplumları belirli kurumsal mekanizmalar doğrultusunda ele almakta, dünyanın belirli toplumsal yapı biçimleri içinde değiştiğini, pazar ilişkilerinin günümüzde belirleyici olduğunu ve kapitalist dünya sistemine dönüştüğünü belirtmektedir. Wallerstein inceleme birimi olarak bütünsel yapıyı yani kapitalizmi, mübadele ilişkileri açısından ele almıştır. Sınıfsal ilişkiler yani burjuvazi ve işçi ilişkisi ile merkez çevre ilişkisinin birbiri üzerine etkiye bulunarak dinamik bir süreç yarattığını öne sürmektedir. Merkez ve çevre kategorilerine "yarı çevre" kategorisini de eklemiştir. Yarı çevrenin sistemin yarattığı krizleri yumuşatıcı bir işlev ve esnek bir yapıya sahip olduğu görüşündedir. Bu katkıları ile bağımlılık okuluna yakınen sonradan daha farklı görüşler öne sürmüştür.

Bernstein bağımlı gelişme, eşitsiz gelişme bağımlı burjuvazi gibi kavramların üçüncü dünya ülkelerindeki değişimleri güçlü bir biçimde açıklayamadıklarını söyleyerek eleştirmiştir. Üçüncü dünya ülkelerindeki heterojen, somut ve özgül değişme ve gelişmelerin homojen bir azgelişmişlik nesnesine indirgenemeyeceği görüşündedir (Akşit;1985:242).

Azgelişmiş ülke çözümlerinde azgelişmişliğin bizzat üçüncü dünya ülkelerinin kendilerine özgü içsel dinamiklerinin varlığından kaynaklandığı düşüncesi, üretim tarzlarının eklemelenmesi gibi düşünceler de yer almıştır. Bu düşünceler bazı sosyal bilimcilerin ekonomik değişkenlerin yanı sıra politik, ideolojik değişkenleri de çözümlerine dahil etmelerine yol açmıştır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar kapitalizmin eşitsiz gelişim süreci azgelişmiş yapıları ekonomik alanda etkilemesinin ötesinde ekonomik ilişkilerin üzerinde hareket edilebileceği kültürel zemini de beraberinde ürettiği düşüncesini de kapsamaktadır. 1980 li yıllardan itibaren ekonomik düzeyin belirleyiciliği çerçevesinde görece olarak özerk yapılar olan siyaset ve ideolojinin ekonomi üzerine inşa edilmesi eleştirilerek ideoloji kavramının

yerine kültür kavramının kullanılması gereği vurgulanmıştır. Agazzi (1993) kültür kavramının kullanılmasının, gelişme kavramının geleneksel tanımlarının ekonomik indirgemeciliğini gidermeye yönelik bir çaba olabileceğini belirtmiştir. Gelişme yazını yöneltilen eleştiriler sonunda kültür kavramını da içerecek şekilde genişletilmiştir.

1980 SONRASI DÖNEM

1980 lerden sonra bağımlılık okulu ve neo marksist yönelimler önemini kaybetmiş ve modernleşme değişmiş haliyle tekrar gündeme gelmiştir. Dönemin egemen kuramı “neo modernizasyon”, ekonomik stratejileri de “neo liberal” stratejidir. 1970 li yıllardan itibaren gelişme yazını egemenliğini kaybetmiştir. Bir yandan gelişme yazınının tümüyle başarısız olduğu öne sürülmüş, diğer yandan da gelişme yazınına artık gerek kalmadığı biçiminde görüşler belirtilmiştir. Ancak gelişme yazını bitmemiş, yeni bir aşama içerisinde girmiştir. Neoklasik ekonomi geri dönmüştür.

Kapitalizmi tanımlayan temel mantıklardan biri olan karlılık için sürekli daha çok üretim ve pazarlama, aynı zamanda varolan insan ve doğal kaynakların hızla ve eşitsiz tüketilmesi, üretilmesidir. Eşitsiz gelişme sürekli olarak birilerinin gelişmiş olana göre geri kalması, geri kalmış olanın belirlenmesi, onun için bilgi üretmesi, onu etkilemesi anlamına gelmektedir (Ercan;2001:108). Gelişme yazının üçüncü aşamasını oluşturan neoliberal düşünce, azgelişmiş toplumlar için yalnızca dünya pazarına direk katılma değil, aynı zamanda uluslararası kurumların bizzat denetimi ve gözetimi altında yaşama anlamına gelmektedir. Bu dönemde kapitalizm vasıtasıyla tüm dünyanın birleşmesi, bütünleşmesi amacı güdülmektedir.

1970 lerden sonra eski sanayileşmiş ülkeler bir dizi bunalımla karşılaşmıştır. Ekonomik ve kültürel yapılar bundan olumsuz olarak etkilenmiş ve toplumlararası şiddetli bir rekabet ortaya çıkmıştır. Yaşanan kriz ve rekabet teknolojinin gelişme hızını arttırmış, yeni teknolojik gelişmeyle global düzeyde iletişim ağı kurulması kolaylaşmıştır. Merkez kapitalist ülkelerde yaşanan kriz ve rekabete bağlı olarak sermaye daha rahat hareket edebileceği yeni bölgelere yönelmiştir. Çok uluslu sermaye uluslar arası düzeyde örgütlenerek sınırlılıkları aşmak istemektedir. Dünya ölçeğinde bir pazar yaratma isteği azgelişmiş ülkelerin bu ihtiyaca yönelik bir biçimde yeniden tanımlanması gereğini de beraberinde getirmiştir. Dünya ölçeğinde yeniden yapılanmanın dile getiriliş biçimi olan “Postfordizm” kapitalizmin mikro düzeyde yani iş süreçleri açısından bir dizi uygulamayı kapsamaktadır. Üretim sürecinde maliyeti fazla olan tüm öğeler üretim sürecinden dışlanarak üretim süreçlerinin maliyeti daha düşük yaşam koşulları daha kötü olan alanlara, bölgelere itilmesidir.

Küreselleşme ya da globalleşme sermaye ve mal akımlarının giderek ülke sınırlarının dışında hareket etmesi, ulus devletlerin önemsizleşmesi ile belirlenen bir süreçtir. Modernleşmeyi eleştiren Bağımlılık okulunun az gelişmiş ülkelerde devletin rolünün artırılması görüşüne karşıt bir düşünce söz konusudur. Devletin ekonomideki rolünün giderek azalması, devletin küçülmesi gerekliliği savunulmaktadır. Modernleşme okulunda olduğu gibi farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler için bu sürecin yararlı olduğu görüşü vurgulanmaktadır.

1980 lerden itibaren pazarın demokratik değerlerin gelişmesinde temel belirleyici güç olduğu düşüncesi önem kazanmıştır. Sermayeye esnek koşullar sağlamak için kontrolleri, koruma siyasetlerini kaldırmak, kamu harcamalarını kıstak, sıkı para politikası sürdürmek gibi bir dizi uygulama hayata geçirilmiştir. Yeni modernleşme çalışmaları üçüncü dünyanın yüksek büyüme hızına sahip ülkelerinde yoğunlaşmıştır.

E.Tiryakiyan yeni modernleşmeyi II. modernizasyon olarak nitelendirmiştir. İleri teknoloji ve yüksek üretkenlik düzeyi tüm dünyada önem kazanmıştır. Pazarlar hem batılı hem de batılı olmayan dünyayı kaynaştırmış, sermaye, mal, bilgi ve kültürel değerler dolaşımı içinde tüm farklılıklar azalmıştır. Yeni modernleşme kapitalist toplumların günlük yaşamlarını yakalamak için yeni bir fırsat olarak görülmektedir.

Globalleşme olarak tanımlanan neoliberal proje birçok ülkede 1990 ılı yıllardan itibaren uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamaların sonuçları günümüzde görülmektedir. Sosyal devlet ilkesinden uzaklaşarak özelleştirmeler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ekonomik yaşamın belirli alanlarında düşük fiyatla mal ve hizmet sunumunun özelleştirilmesi işsizler ve düşük gelirli için yaşam koşullarının ağırlaşması, yaşam kalitesinin düşmesi anlamına gelmektedir. Bu durum toplumsal muhalefetin artmasına yol açarken, şiddet kendini göstermeye başlamıştır. "Globalleşme risklerin giderek artmasıyla gündeme gelen bir belirsizlik durumunu simgelemekte ve bugün için yaşadığımız geç moderniteyi tanımlamaktadır" (Keyman; 1995:31).

Buraya kadar ki tartışmalar, gelişme yazınına hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından bakan kuramların değişim geçirdiklerini göstermektedir. Her iki bakış açısında da gelişmeyi yalnızca ekonomik anlamda ele almanın yetersiz olduğu, siyasal, kültürel ve sosyal yönleriyle birlikte ele alınarak değerlendirilmesi gereken bir sorun olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Gelişme yazınının varoluş koşullarına ilişkin yukarıda verilen bilgileri kısaca toparlamak yararlı olacaktır.

Gelişme yazını öncelikle zamanla ilişkilidir. Batı Avrupa kökenli değişim kapitalizm ve modernleşme olarak belirmiş, gelenekselliğin modernleşmesi anlamında bir işlev yüklenmiştir. Batı Avrupa'da başlayan bu dönüşüm aynı zamanda bilgi üretim süreci başlatmış ve sosyoloji, ekonomi gibi bir dizi sosyal bilim ortaya çıkmıştır. Kapitalizm ve modernleşme diğer toplumlarla eşitsiz bir ilişkiye girmiş ve gelişme yazını da bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Gelişme yazını modernleşme ve gelişmecilik mitleri üzerine kurulmuştur. İngiltere'nin egemenliğinin yayılması ve kolonileşme gelişme yazınının ilk aşamasındadır. İkinci aşama II.Dünya Savaşı sonrası ABD nin hegemonyası, bir dizi ülkenin sömürgeleştikten kurtuluşu, azgelişmiş ülkelerin iç dinamikleriyle kalkınmaya geçmesi, soğuk savaşın yarattığı gerilim içerisinde bazı azgelişmiş ülkelerin bu savaşta taraf olma eğilimi gibi koşullarla belirmiştir. Azgelişmiş toplumlar gelişme yazınının temel araştırma nesnesi haline gelmiş ve gelişme sorunu birer alt disiplin olarak örgütlenmiş bilgi biçimlerine dönüşmüştür. Batı ile batılı olmayanlar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Batı, bazı kuruluşlar aracılığıyla Üçüncü dünyaya ilişkin bilgi toplamaya devam etmiştir. Gelişme yazınının üçüncü dönemi neo liberal bakış açısının yer aldığı pazar yönelimli ele alıştır. Bu döneme ilişkin vurgu küreselleşme üzerinedir. Bu süreç kapitalizmin başından beri dönüştüremediği ya da dönüştürdüğünde yetersiz kalan yapıları, tüm toplumsal pratiklerin kapitalist toplumların yaşamlarını yakalamaları açısından bir olanak gibi gösterilmektedir.

Gelişme yazınına üçüncü dünya tarafından karşı çıkılmıştır. Azgelişmişlik yazını daha sonra marxist gelişme yazını tarafından eleştirilmiştir.

Gelişme yazını alanında ekonomi ağırlıklı ve makro düzeyde yapılan çözümler giderek kültür ve özgüllüklerin de göz önüne alındığı çözümlere doğru kaymaktadır. Bununla beraber gerek modernleşme okulu, gerekse bağımlılık okulu varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç olarak azgelişmiş ülkeler dünya ekonomisine eklenirken, sahip oldukları kaynakları doğru bir biçimde kullanarak olumsuz yönde etkilenmemeye gayret etmeleridir. Ayrıca azgelişmiş ülkelerin birbirinden farklı özelliklere sahip olduğu, homojen bir yapıya sahip olmadıkları gerçeği de gözönüne alınarak özgün çalışmaların yapılması yararlı olur. Tarafılığın yer almadığı bir bilgi üretme süreci de gelişme pratiklerinin sonuçlarına olumlu katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akşit B. (1985)**Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme**, Turhan K., Ankara
- BARAN P. (1974) **Büyümenin Ekonomi Politikası**, Çev; E.Günçe, May Yayınları, İstanbul
- ERBAŞ Hayriye (1999) "Gelişme Yazını ve Geleceği" **Doğu Batı**, Ankara
- ERCAN Fuat (2001) **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Bağlam yayınları, Ankara
- HABERMAS Jürgen (1992) "İdeoloji Olarak Teknoloji ve Bilim" **Rasyonel bir Topluma Doğru**, Çev. A. Çiğdem ve M. Küçük, Vadi yayınları, Ankara
- HUNTINGTON, S.P. VE J.I. DOMÍNGUEZ (1985) **Siyasal Gelişme** çev: E. Özbudun, S Yayınları , Ankara
- KEYMAN F. "Globalleşme ve Radikal Demokrasi" **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, Bağlam Yayınları, Ankara
- MANZO K. (1991) "Modernist Discourse", **Studies in Comparative International Studies**, cilt 26, sayı 2
- PIETERSE J. N., (1991) "Dilemmas of Development Discourse; The Crisis of Developmentalism and the Comperative Method", **Development and Change**, sayı 22
- TOURAINE A. (1994) **Modernliğin Eleştirisi**, Çev: H.Tufan, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul

